

ASPECTE IDEOLOGICE ÎN LITERATURA LATINĂ A EPOCII LUI NERO

DE

E. CIZEK

În dezvoltarea literelor latine, domnia lui Nero reprezintă o epocă de înflorire a filozofiei. Aceasta numără mulți adepți și influențează toate scrierile vremii¹. Filozofia pătrunde în aproape toate sferele de activitate și pretinde să călăuzească pretutindeni pașii oamenilor. Dezvoltarea sa este în bună măsură efectul creșterii însemnătății ideologice ca armă de luptă politică.

Constatînd difuzarea ideilor politice elenistice, a teoriilor politice cinice și stoice, a doctrinelor neopitagoreice și presupunînd chiar vehicularea unor concepții indiene și persane², cercetătorii burghezi au acordat o importanță exagerată influențelor grecești și orientale asupra ideologiei epocii. Fără a nega înrîurirea elenismului asupra acestei perioade din evoluția culturii romane, vom susține că este mult mai important a lua în considerare originile politice și social-economice ale ideilor timpului, condițiile istorice concrete în care se dezvoltă ele, decît îndepărtatele lor surse grecești și eventual orientale. Cu toate că nu ne propunem o asemenea cercetare, semnalăm, că, fie și într-o asemenea perioadă de înflorire a elenismului, rolul fondului roman a fost probabil de primă însemnătate. S-au reliefat deja prețuirea deosebită de care se bucura pe atunci un Vergiliu și unele ecouri ale creațiilor vergiliene în producția literară a deceniilor al șaselea și al șaptelea din cel dintîi veac al erei noastre³.

Dacă ideile politice, proiectele de doctrine, noile tendințe ideologice nu puteau fi expuse unor dezbateri publice, e probabil că ele erau discutate în întruniri particulare la care participau oameni politici și scriitori. În legătură cu dezbaterile problemelor vremii și aspectelor etice ale acestora în asemenea reuniuni private, întîlnim la Tacit o mărturie prețioasă într-un discurs atribuit împăratului Tiberiu. Demas-

¹ Constant Martha, *Les moralistes sous l'empire romain*, Paris, 1886, p. 3, 8, 103; Augusto Rostagni, *Storia della letteratura latina*, Torino, 1955, p. 343; Henry Bardon, *La littérature latine inconnue*, Paris, 1956, vol. II, p. 173.

² E. R. Goodenough, *The political philosophy of the Hellenistic Kingship*, Yale Classic. Studies I (1928), p. 55 și urm.; Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Firenze, p. 131.

³ Italo Lana, *Lucio Anneo Seneca*, Torino, 1955, p. 257.

cînd creșterea excesivă a luxului, bătrînul *princeps* observă că diferitele abuzuri de acest fel sînt dezbătute și incriminate *in convitiis et circulis*¹. În asemenea întruniri căpătau consistență pozițiile ideologice ale epocii. Participarea literaților impunea și discutarea unor principii filozofice sau a unor opinii literare, dar dezbaterile treceau de multe ori la concepții politice. Ele se desfășurau la locuințele unor personalități marcante ale vremii, în jurul cărora ajung să se formeze un fel de cercuri, de grupuri politico-culturale². *Analele* lui Tacit ne oferă și pentru aceasta un testimoniu valoros. Ele se încheie tocmai cu înfățișarea unei reuniuni ținute în grădina lui Thrasea. Sentința procesului ce-i fusese intentat este așteptată — pe lingă Thrasea — de bărbați și femei vestite printre care și filozoful Demetrius. Se discută mai ales despre natura sufletului, dar, poate, și despre politică³.

Asemenea întruniri aveau loc mai ales la locuințele aristocrației și cercurile care luau astfel naștere promovau mai ales interesele acestei păтури. Oamenii de cultură care luau parte la astfel de întâlniri, aparțineau și ei în special aristocrației. Dar pe de o parte la aceste reuniuni asistau și literați proveniți din straturile modeste ale societății, iar pe de altă parte unele întruniri aveau loc și la alte nivele sociale. Dion din Prusa oferă o prețioasă mărturie, care trebuie utilizată desigur *mutatis mutandis*⁴. El împarte pe filozofi în patru categorii: cei care nu dau lecții, profesori care predau într-un loc fix unui efectiv stabil de învățăcei, dascăli ambulanți de înțelepciune și filozofi ai răspîntiilor, în special cinici⁵.

Din prima categorie făceau parte și acei aristocrați care se ocupau de filozofie, dar nu dădeau lecții contra cost, și deci nu trăiau din filozofie.

Profesorii de filozofie și de alte îndeletniciri intelectuale erau foarte numeroși. Cei mai mulți erau greci sau se formaseră la școala elenismului. Deși ei nu îndreptau scrisul în învățătura lor, esențialmente practică de altfel⁶, influența lor trebuie să fi fost importantă. Cu toate că n-au participat direct la viața publică, unii dintre ei au adoptat o atitudine politică, care putea avea repercusiuni concrete. Astfel se explică exilarea în 65 a unui Musonius Rufus sau Verginius Flavus (Nero era îndeobște binevoitor cu dascălii de cultură!). Nu poate exista îndoială că acești profesori se atașau diferitelor păтури aristocratice, dintre care se recruta majoritatea elevilor și că ajungeau să exprime interesele lor. Din rîndurile lor au pornit mare parte din pamfletele opoziționiste, difuzate în deceniul al șaptelea din secolul I. Unii dintre acești profesori n-aveau domiciliu fix, ei străbăteau orașele și își instruiau elevii ocazional, cîștigîndu-și pîinea azi într-un loc, mîine în alt loc.

Umilii filozofi ai răspîntiilor, ai străzilor locuite și străbătute de sărăcie, se disting destul de greu de acești profesori ambulanți de înțelepciune. Deosebirea constă mai cu seamă în auditoriul lor și deci, cel puțin uneori, în conținutul ideilor profesate. Dion ne spune că acești filozofi ai răspîntiilor se recrutau în special dintre cinici, că își propovăduiau ideile într-o formă accesibilă, presărînd expunerile cu

¹ Tacit, *Ann.* 3.54; *Nec ignoro in convitiis et circulis inusari ista et modum posci*, spune Tiberiu.

² Desigur aceasta nu înseamnă că afirmăm existența unor cenecluri cu efective permanente bine delimitate.

³ Tacit, *Ann.* 16, 34.

⁴ Dion vorbește de un singur oraș și se referă la o perioadă mai nouă. Credem însă că putem folosi datele lui Dion pentru întreg imperiul și pentru o epocă mai timpurie. Pasaajul lui Dion a fost reliefat și comentat de Rostovzev, *op. cit.*, p. 132, care însă, se referă la vremea lui Dion.

⁵ Dionis Chrysostomi *Orationes*, 32, 7—8—9—10.

⁶ Bardou, *op. cit.*, p. 174.

glume, că vorbeau pe la răspîntii și la intrările templelor unui public compus din sclavi, marinari și alți oameni nevoiași¹. Deși nu e de crezut că acești filozofi ai răspîntiilor, tot atît de numeroși la Roma ca în Orient², ar fi propus schimbarea ordinii sociale, învățăturile lor includeau uneori anumite forme de protest. De aci aprecierea lui Dion că ideile lor sînt primejdioase, produce un mare rău: τοιγαροῦν ἀγαθὸν μὲν οὐδὲν ἐργάζονται, κακὸν δ' ὥς οἶον τε τὸ μέγιστον. Învățăturile lor puteau avea răsunset³, căci păturile umile ale populației nu erau lipsite de o anumită cultură⁴.

Dacă anumiți predicatori populari protestau uneori împotriva nedreptăților sociale, mulți se situau la remora aristocrației. Cum am mai afirmat în trecut, cei mai mulți predicatori populari profesau filozofia cinică. Dar unii cinici își desfășurau activitatea și în cercurile aristocratice, constituind adevărați intermediari între aristocrați și filozofii răspîntiilor, cu care întrețineau legături și le transmiteau anumite concepții politice. Un astfel de cinic va fi fost și Demetrius.

Mărturiile literare, mai ales pentru scurta perioadă care ne interesează, provin din rîndurile aristocrației sau apără interesele ei. Acest *excursus* asupra cercurilor, asupra dascălilor de înțelepciune și predicatorilor populari, care de obicei nu încredințau scrisului opiniile lor, ne-a fost necesar pentru a reliefa efervescența de idei, climatul ideologic în care au apărut producțiile literare. A rezultat, din cele expuse mai sus, că mărturiile literare nu trebuie considerate manifestări singulare, ci că trebuie apreciate ca efectele dezbaterilor semnalate înainte. Sperăm că a reieșit de asemenea și faptul că oamenii care participau la acele dezbateri, care formau mai sus amintitele cercuri nu reprezentau o forță socială autonomă, ci exprimau interesele unei anumite categorii sociale.

Principiile noului regim au fost dezvăluite de Nero într-o cuvîntare rostită în senat, puțin timp după funeraliile lui Claudiu. În acest veritabil discurs-program, după ce a făgăduit diminuarea influenței libertilor și suprimarea procedurii judiciare *intra cubiculum principis*, tinărul cezar a anunțat că senatul își va recăpăta atribuțiile acordate de August, că provinciile senatoriale și Italia vor fi puse sub controlul curiei și magistraților ei⁵. Tacit adaugă apoi că aceste promisiuni au fost în mare măsură respectate⁶. Dar acest discurs-program a fost compus, după cît se pare, de unul din cei doi sfetnici principali ai lui Nero, și anume de Seneca⁷.

Sursele antice cad de acord să recunoască că în primii ani ai domniei lui Nero statul roman a fost condus de acești doi consilieri în perfectă înțelegere și *ex aequo*. Nu credem că trebuie pusă la îndoială această informație⁸.

¹ Dion, 32, 9: τῶν δὲ κυνικῶν λεγομένων ἐστὶ μὲν ἐν τῇ πόλει πλῆθος ὀλίγον... οὗτοι δὲ ἐν τε τριόδοις καὶ στενωποῖς καὶ πυλῶσιν ἱερῶν ἀγείρουσιν παιδάρια καὶ ναύτας καὶ τοιοῦτον ὄχλον, σχῶματὰ καὶ πολλὴν σπερμολογίαν συνείροντες.

² Kostonzev, *op. cit.*, p. 132—133.

³ Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie*, Paris, 1927—1928, vol. I, p. 418.

⁴ Stau mărturie fragmentele din opera poetică a lui Vergiliu, scrijelate pe ziduri, ca și numeroasele epitafe în versuri de pe mormintele unor meșteșugari simpli (vezi și *Istoria universală*, trad. română, București, 1959, vol II, p. 615).

⁵ Tacit, *Ann.*, 13,4; Suetoniu, *Nero*, 10.

⁶ Tacit, *Ann.*, 13, 5: *Nec defuit fides, multaue arbitrio senatus constituta sunt.*

⁷ Dio Cassius, 61, 3.

⁸ Lucrurile sînt foarte limpede puse la punct de Tacit (*Ann.*, 13, 2): *Hi rectores imperatoriae iuventutis et, rarum in societate potentiae, concordēs, diuersa arte ex aequo pollebant, Burrus*

Ambii aveau o înrîurire directă asupra lui Nero. Pe lângă aceasta, ei influențau mersul treburilor publice prin poziția ce o dețineau: Burrus ca *praefectus praetorio*, Seneca în calitate de senator și membru marcant al așa-numitului *consilium principis*¹.

Desigur pe noi ne interesează în primul rînd Seneca, și anume ca autor al unor scrieri analizate în paginile următoare. Fără îndoială, fiind membru al senatului, el apăra interesele senatului². Astfel se explică și programul expus de Nero de a restabili *antiqua munia senatus*. Indiferent de situația și originea lor, senatorii erau solidari între ei față de sclavi, sărăcime sau provinciali, față de liberti ca și împotriva politicii abuzive, despotice și antisenatoriale preconizată de unii împărați.

Marea majoritate a senatorilor aparțineau unor familii recent pătrunse în curie, provenite din rîndurile ordinului equestru, aristocrației municipale din Italia și din provincii și chiar dintre familiile de liberti³. Acești senatori proaspeți își apropiaseră însă fără dificultăți trăsăturile tipice ale mentalității ordinului și apărau cu strășnicie interesele lui. Dar cel puțin unii dintre ei vor fi fost gata să colaboreze cu monarhia, căreia îi datorau situația, dacă ea n-ar fi vătămât substanțial privilegiile și poziția economică și socială a senatorilor. E probabil că punctul lor de vedere era împărțit și de mulți dintre cavalerii înstăriți. Aceștia se aliau cu senatorii de care erau legați, adesea și prin relații de familie⁴. Existau și senatori care aveau o atitudine aproape permanent opozantă față de principat, care vedeau indiferență totală față de viața politică sau aveau o nemulțumire statornică și evocau fără încetare trecutul îndepărtat, moravurile și principiile strămoșilor. Această atitudine era în special caracteristică așa-numiților *nobiles*. Prin *nobiles* înțelegem descendenții familiilor intrate în senat încă în vremea republicii⁵.

Cercetătoarea poloneză Iza Bieźunska-Małowist consideră că Seneca exprima interesele și opiniile vechii *nobilitas*, deși provenea din rîndurile aristocrației pro-

militaribus curis et seueritate morum, Seneca praeceptis eloquentiae et comitate honesta iuuantes inuicem. Dio Cassius confirmă aceste informații (61,4). De aceea nu vedem de ce am accepta sugestiile acelor cercetători care au văzut în Burrus un simplu instrument al lui Seneca, un soldat mărginit, manevrat cu abilitate de filozof (René Waltz, *La vie de Sénèque*, Paris, 1909, p. 233—348; Concetto Marchesi, *Seneca*, Messina, 1934, ediția a II-a, p. 52—98; mai categorice sînt afirmațiile lui De la Ville de Mirmont, *Afranius Burrus*, *Revue de philologie*, 34 (1910), p. 100: *Sénèque est la tête, Burrus n'est que le bras*).

¹ Filippo Stella Maranca, *L. Anneo Seneca nel Consilium Principis*, *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei* 32 (1923), p. 286. Cercetătorul italian credea că la această influență s-a referit Tacit, cînd a afirmat (*Ann.*, 14, 54) că Seneca ocupase o poziție preponderentă între *proceres ciuilitatis*. Aceștia ar fi tocmai membrii așa-numitului *consilium principis*.

² De aceea a fost numit «campion al aristocrației» (Pierre Grimal, *Sénèque, sa vie, son œuvre*, ediția a II-a, Paris, 1957, p. 17, 21).

³ Tacit, *Ann.*, 13, 27 ne oferă o prețioasă mărturie. A se vedea și *Istoria universală*, p. 607, Rostovzev, *op. cit.*, p. 147.

⁴ Sîntem doar în epoca întăririi necontenite a ordinului equestru. Dar și în sinul acestui ordin timpul opera diferențieri. E vorba în cazul nostru de acei cavaleri cu o anumită vechime, latifundiari sau ofițeri și funcționari de vază.

⁵ *Nobiles* vedeau adesea diferența disprețuitoare sau decepționismul. Pricinile acestei stări de spirit au fost relevante: e vorba nu numai de regresul numeric, fizic (Rostovzev, *op. cit.*, p. 119), ci mai ales de îngustarea bazei economice a așa-numitei *nobilitas*. Agricultură italică suferă de criza exportului și a mîinii de lucru — sclavii erau tot mai scumpi, iar spolierea provinciilor de către *nobiles* era tot mai restrînsă, împărații preferînd cavalerii sau senatori recenți pentru administrație (Rostovzev, *op. cit.*, p. 117, dar mai ales Iza Bieźunska-Małowist, *Pogłady nobilitas okresu Nerona*, Warszawa, 1952, p. 112).

vinciale. Sprijinindu-se pe două pasaje din *De beneficiis*, crede a desluși o teorie care ar motiva privilegiile și pretențiile nobilimii¹. În unul din cele două pasaje citate, Seneca blamează o acțiune a lui Tiberiu. Împăratul ajutase cu bani pe un fost pretor (Marius Nepos), numai după ce el justificase datoriile făcute². Noi credem că filozoful condamnă aci modul în care fusese săvârșită binefacerea și nu faptul că se tratase necuviincios un nobil de viță. Celălalt pasaj pare mai tulburător: Seneca recomandă să se acorde ajutor unor *nobiles*, chiar dacă nu merită, în amintirea faptelor și virtuților strămoșilor. În același timp consideră firese ca acești *nobiles* să obțină câteodată magistraturile înaintea unor oameni merituosi, dar fără străbuni³. Atragem atenția că în continuare textul indică și pricina: e vorba de un omagiu adus virtuții înaintașilor și de nimic altceva⁴. Propunem și confruntarea — după noi relevantă — cu idei înfățișate într-una din scrisorile către Lucilius, scrisoare redactată cam în aceeași perioadă a vieții filozofului. Seneca opinează acolo că numai virtutea conferă adevărata noblețe, că faptele și virtuțile străbunilor nu trebuie să ocazioneze o vană îngîmfare, că la urma urmei toți avem origine identică și că deci nu aristocrația de sînge, ci cea a caracterului trebuie preferată. Seneca critică — el însuși afirmă aceasta — pretențiile unor *nobiles*⁵. Propunem deci o altă interpretare a pasajului din *De beneficiis*. Gloria înaintașilor ne poate da dreptul la ajutor sau la magistraturile tradiționale, acum lipsite de autoritatea reală, dar nu ne îndreptățește să ne fălim, să ne considerăm superiori semenilor. Este vorba prin urmare numai de un anumit respect nutrit de un aristocrat pentru partea cea mai veche din aristocrația romană, de o anumită simpatie pentru vlăstarele ei sărăcite și nicidecum de apărarea necondiționată a pretențiilor nobilimii de viță. Seneca nu exprimă exclusiv punctul de vedere al acestei *nobilitas*, ci poziția întregii aristocrații, în care categoria socială declinantă la care ne referim avea o situație specifică în bună măsură, pierzînd neîncetat teren în favoarea unor noi grupuri de aristocrați. De altfel el nu era un *laudator temporis acti*, cum erau cei mai mulți *nobiles*. Într-un pasaj din scrisoarea 97 Seneca atrage atenția contemporanilor să nu-și facă iluzii asupra trecutului. Nu numai veacul nostru este plin de păcate, spune el. Strămoșii aveau și ei viciile lor.

Aparținînd stratalui recent al aristocrației senatoriale, Seneca exprima deci interesele întregii aristocrații. Punctul său de vedere coincide cu cel al nobililor de viță numai în măsura în care opiniile acestora se întîlneau cu cele ale aristocrației în ansamblu. El nu putea aproba acele năzuințe ale lor, care erau respinse de majoritatea senatorilor, în special de acei senatori dispuși să colaboreze în anumite condiții cu principele. Mai mult decît atît: Seneca avea în vedere și interesele cavalierilor bogați, care, cum am mai spus, înțelegeau să colaboreze cu senatul.

¹ Biežunska, *op. cit.*, p. 49—51; 115.

² *De beneficiis*, 2, 7, 2.

³ *De beneficiis*, 4, 30, 1: *Aliquando daturum ne etiam indignis quaedam non negauerim in honorem aliorum, sicut in petendis honoribus quosdam turpissimos nobilitas industriis sed nouis praelulit non sine ratione.*

⁴ *loc. cit.*, imediat în continuare: *sacra est magnarum uirtutum memoria et esse plures bonos iuuat, si gratia bonorum non cum ipsis cadit.* Mai jos apar aserțiuni încă mai semnificative: *Hoc debemus uirtutibus, ut non praesentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu colamus, quomodo illae id egerunt, ut non in unam aetatem prodessent sed beneficia sua etiam post ipsas relinquere, ita nos non una aetate grati sumus* (4, 30, 3) sau: *Hic (nobilul) egregiis maioribus ortus est: qualiscumque est, sub umbra suorum lateat!* (4, 30, 4).

⁵ Ep. 44: *Non facit nobilem atriurn plenum fumosis imaginibus. Nemo in nostram gloriam uixit* sau mai jos: *Animus facit nobilem; cui ex quacumque conditione supra fortunam licet surgere.*

Armonia dintre el și Burrus n-ar fi fost atât de solidă, dacă n-ar fi reflectat poziții și interese identice. De altfel, prietenii filozofului, toți cei concentrați în grupul, în cercul de literați, pe care-l dirija, aparțineau diferitelor nuanțe ale aristocrației.

Într-adevăr, credem că chiar înaintea urcării pe tron a lui Nero, începuse alcătuirea unui grup, unui cerc în preajma lui Seneca. Quintilian va pomeni ulterior de popularitatea lui Seneca din această perioadă¹. De aceea, exagerând întrucîtva, A. Guillemin îl califică intim al tuturor oamenilor de cultură ai vremii². Întro-narea noului cezar a precipitat lucrurile.

Așadar, constatăm existența unui întreg grup, pe care-l călăuzește Seneca, înglobînd nu atât discipoli, cît admiratori și prieteni³, curioși de filozofie, curioși mai ales de filozofia lui Seneca, împărtaşind cei mai mulți opinii stoice, dar și alte concepții filozofice. Astfel Lucilius a fost inițial epicureu și abia mai tîrziu a fost cîștigat pentru stoicism. În afară de Lucilius sînt de obicei citați ca membri ai cercului condus de Seneca: Annaeus Serenus, Cessonius Maximus, Aebutius Liberalis, Novius Priscus, Pompeius Paulinus⁴. Unii dintre aceștia erau oameni politici renumiți, ca Cessonius Maximus⁵. Desigur că trebuie să adăugăm îndată doi dintre tinerii curteni ai lui Nero: Salvius Otho și fiul de libert Claudius Senecio⁶. Trebuie adăugat și Lucan, nepotul filozofului, crescut pe lângă Seneca. Credem că putem menționa și pe Fabius Rusticus, viitorul istoriograf, foarte tînăr în acești ani⁷, și poate pe Columela⁸. Burrus, el însuși, probabil, cunosător al stoicismului⁹ poate fi de asemenea trecut pe listă. Erau desigur și alții.

Toți acești tineri amatori de filozofie, poeți, istoriografi, au fost serios influențați de Seneca¹⁰, dar și ei au înfriurit conduita politică a acestuia. Influența lui Seneca a fost deja semnalată. A. Guillemin¹¹ a atras atenția asupra sarcinii de călăuză asumată de Seneca, dar nimeni n-a relevat suficient de clar că este vorba de un adevărat cerc, de grup politico-filozofic și mai ales nimeni n-a sugerat ideea înfriurii pe care și membrii de rînd ai grupului au putut s-o aibă asupra lui Seneca. Cîrmuirea lui Seneca și Burrus a însemnat în mare măsură cîrmuirea apropiaților lui, cu atât mai mult cu cît ei au căpătat sub noul regim aproape toate posturile

¹ Quintilian, *Inst. or.*, 10, 1, 125: *tum autem solus hic (Seneca) in manibus adolescentium fuit.*

² A. Guillemin, *Sénèque directeur d'âmes: I l'idéal*, REL, 30 (1952), p. 205.

³ Constant Martha, *op. cit.*, p. 16, 91.

⁴ Gheorghe Guțu, *Lucius Annaeus Seneca*, București, 1944, p. 75, 161—162; și Waltz, *op. cit.*, p. 347.

⁵ Martial 7, 44, vers 6 ne spune că Cessonius era un om politic reputat.

⁶ Afinitățile lui Otho cu ideile și partizanii lui Seneca este demonstrată nu numai de prietenia sa cu Senecio. Conduita lui Otho în timpul scurtei sale domnii este grăitoare. Ne gîndim și la moartea de stoic, dar mai cu seamă la unele măsuri politice, care reeditau principii ale guvernării lui Seneca și Burrus.

⁷ Tacit, *Ann.*, 13, 20: *Sane Fabius inclinat ad laudes Senecae, cuius amicitia floruit.*

⁸ Rostagni, *op. cit.*, p. 351.

⁹ De la Ville de Mirmont, *op. cit.*, p. 99 consideră semnificativ răspunsul dat de Burrus lui Nero, care-l vizita pe patul morții: *Ego me bene habeo* (Tacit, *Ann.*, 14, 51). De altfel toată conduita lui Burrus demonstrează că el avea afinități cu stoicismul.

¹⁰ A fost deja remarcată influența stilului caracteristic lui Seneca asupra lui Serenus (Gaston Boissier, *La religion romaine*, p. 43).

¹¹ A. Guillemin, *Sénèque directeur d'âmes: II son activité pratique*, REL, 31 (1953), p. 216—217; *Il (Seneca) se met à la tête des faibles non point à titre de chef, mais à titre de compagnon d'infortune dans des aveux qui émaillent ses écrits.*

administrative importante. Pe de altă parte, cum majoritatea persoanelor din cerc aparțineau aristocrației, era firesc ca filozoful din Corduba să fi elaborat și pus în practică o ideologie corespunzătoare intereselor aristocrației senatoriale în ansamblul ei.

Noul regim instaurat de Nero a însemnat deci un regim al senatului. Fără îndoială că noii guvernanți țineau la interesele întregului senat și înțelegeau să se sprijine și să atragă de partea lor toată aristocrația din curie, inclusiv pe *nobiles*. E posibil ca unii dintre aceștia să fi păstrat rezerva lor obișnuită, travestire a unei opoziții permanente, dar cei mai mulți au acceptat noul regim¹. Cum am arătat deja, întocmai ca și August², proclamat ca model, Seneca și prietenii lui doreau să aibă o bază socială mai largă, să atragă în orbita lor cât mai multe forțe ale proprietarilor de sclavi. De aici și o atmosferă de entuziasm generalizat, atestată de descoperirile arheologice. Se semnalează numeroase inscripții, monede, monumente comemorative, unde apar elemente care traduc speranțele puse în noul regim de felurite straturi ale populației³. Poezia și filozofia stoică sint utilizate din plin de propaganda oficială. Începe să circule speranța în reînnoirea vîrstei aurite, *aurea aetas*, era fericită a lui Saturn. Ea va fi propagată de literatura vremii în tot cursul deceniului al șaselea.

Prima mărturie literară a vremii, păstrată pînă azi, nu aparține unui apropiat al lui Seneca, ci este opera unui alt exponent al aristocrației. E vorba de egloga I a poetului Calpurnius Siculus. De fapt despre guvernarea neroniană găsim date în trei egloge: dacă bucolica a IV-a și a VII-a apar mai tîrziu, prima datează din cele dintîi săptămîni ale domniei lui Nero. S-a propus chiar și o dată foarte precisă: 6 noiembrie 54⁴. În zeci de versuri e cîntat veacul de aur pe cale să se reîntoarcă și tînărul principe⁵:

Aurea secura cum pace renascitur aetas
Et rexit ad terras tandem squalore situque
Alma Themis posito iuvenemque beata sequuntur
Saecula, maternis causam qui uicit Iulis⁶.

¹ Dio Cassius 61, 3, ne spune că după ce Nero și-a rostit discursul program mulți senatori se așteptau să fie guvernați ca după un contract.

² N. A. Mașchin, *Principatul lui Augustus*, Trad. romînă, Buc., 1954, p. 93 arată că August aspira să satisfacă interese variate ale diferitelor pături de proprietari de sclavi.

³ Luigi Pareti, *Storia di Roma e del mondo romano*, Torino, 1955, vol. IV, p. 840. Una dintre inscripții (Dessau, 275) conține formula: *O.C.S. (ob ciues seruatos)*. Acest fapt este considerat de cercetătorul italian ca o probă a penetrației în straturile mai largi ale populației a ideilor stoice, profesate de conducătorii noii administrații.

⁴ R. Verdière, *T. Calpurnii Siculi De laudis Pisonis et Bucolica*, Bruxelles, 1955, p. 31—39, dezbate cu sagacitate problema datării eglogelor, 1, 4, 7. Propune data mai sus menționată, pentru că se întemeiază pe versurile 77—78, unde se arată că de 20 de zile strălucește pe cer o cometă. Calculează 20 de zile de la 17.X, data cînd Nero a devenit principe *de iure*. Dar aceasta ar coincide cu 6.XI, ziua de naștere a Agripinei. Poetul amintește (v. 54) că Nero datorează tronul sprijinului matern. Orice am crede referitor la această ingenioasă ipoteză, e clar că egloga datează din primele săptămîni. Aluziile la pacea și fericirea ocazionate de domnia care abia începe și mai ales la reazemul matern sint concludente.

⁵ Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1., 40—88.

⁶ Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1., 42—45.

Nero, adus pe tron cu ajutorul Agripinei, va deschide calea întoarcerii virstei aurite. Tinărul zeu (*deus ipse*) va pune capăt războaielor cu alte popoare (*candida pax aderit* spune poetul în versul 54)¹. În interior va împărați clemența și senatorii nu vor mai fi hărțuiți². Puterile magistraților vor fi restabilite și legile respectate³. Pe deasupra, cetățenii nu vor suferi calamitățile războaielor civile ca în vremea începuturilor lui August⁴. Poetul își încheie bucolica exprimând speranța că ocroritorul său (numit convențional Meliboeus) va aduce aceste stihuri la urechile împăratului⁵. Deci trebuie să recunoaștem aci varianta poetică a programului noului regim: deificarea neîncetată a împăratului și relevarea autorității lui limitate doar de firea îndurătoare și de opiniile lui politice și morale salutare — și conciliere cu principalele categorii sociale avute, mai ales cu senatorii. Reținem evidențierea clemenței ca virtute fundamentală a noii administrații⁶. E clar că acest Calpurnius Siculus avea o origine și o situație modestă. De aci și apelul său la protecția lui Meliboeus și dorința de a ajunge la curte. Acest Meliboeus a fost identificat cu faimosul Calpurnius Piso, cel care a condus ulterior conspirația îndreptată împotriva lui Nero. Rostagni a presupus că poetul era un libert al lui Piso⁷. Desigur nu se pot aduce aci argumente decisive, dar această identificare are mari șanse de a corespunde realității⁸. Calpurnius Piso era el însuși un om de cultură, amator de reprezentații dramatice, în care interpreta anumite roluri⁹. Piso era plin de solitudine față de prieteni și îndrăgea conversațiile amicale chiar cu necunoscuții¹⁰. E de crezut că în jurul său se formase un cerc, nucleul mișcării politice antineroniene de mai târziu. Cum însă Piso era aristocrat de viță, sîntem, probabil, în prezența unuia din cele mai tipice cercuri politico-culturale ale aristocrației. Deși de origine modestă, Calpurnius Siculus ar fi deci unul din exponenții aristocrației senatoriale. Astfel, s-ar explica, de altfel, accentul pus pe noul tratament al senatorilor; elogiul purtării lui Nero față de senatori este situat tocmai în centrul laudei ditirambice a administrației proaspăt instalate. De asemenea exprimarea speranței în pacea cu alte popoare corespundea aspirațiilor unor aristocrați care preferau o politică prudentă în Orient¹¹.

Manifestînd atașamentul său față de regim, Calpurnius Siculus traduce simpatia și atașamentul unei bune părți din aristocrație grupate în jurul lui Calpurnius Piso.

¹ Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1, 46—57.

² Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1, 58—69.

³ Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1, 69—73.

⁴ Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1, 82—83.

⁵ Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1, 92—94:

*Carmina, quae nobis deus obtulit ipse canenda,
Dicamus teretique sonum modulemur aena:
Forsitan augustas ferat haec Meliboeus ad aures.*

⁶ Calpurnius Siculus, *Egl.*, 1, 58—59.

⁷ Rostagni, *op. cit.*, p. 424, 426.

⁸ Într-adevăr Piso avea influență la curtea lui Nero, care-i vizita chiar și vilele extraurbane (Tacit, *Ann.*, 15, 22) și putea să înlesnească pătrunderea libertului său la curte. Numele poetului e și el semnificativ. S-a presupus că poetul Calpurnius Siculus este și autorul așa-numitei *Laus Pisonis*.

⁹ Tacit, *Ann.*, 15, 65. Unii conjurăți îl numeau *tragoedus*.

¹⁰ Tacit, *Ann.*, 15, 48: *Namque facundiam tuendis civibus exercebat, largitionem aduersus amicos et ignotis quoque comi sermone et congressu.*

¹¹ În *Istoria universală*, vol. II, p. 622.

Puțină vreme după aceea începe să circule un opuscul produs chiar de cercul lui Seneca, centrul propagandistic al noului regim. Ne referim la o satiră menipee semnată de Seneca însuși, un adevărat pamflet politic cunoscut sub numele de *Apokolokyntosis* sau *Ludus de morte diui Claudii*. Credem că opusculul, unicul de acest fel în vasta operă a lui Seneca, datează din primele luni ale domniei lui Nero¹. Fără îndoială că acest opuscul nu constituia numai batjocorirea defectelor personale ale lui Claudiu sau critica politicii cezarului defunct, ci și un manifest politic oficios al forțelor politice diriguitoare².

Ideea înfloririi unei ere de aur, inaugurată de proaspăta domnie a lui Nero, este proclamată cu deosebită tărie reluându-se astfel cuvîntul de ordine pe care tot grupul lui Seneca îl lansase și-l trecuse altor scriitori (reamintim stihurile lui Calpurnius Siculus). Chiar în primele rînduri e caracterizată vremea cea nouă ca o epocă prea fericită: *saeculum felicissimum*³. Mai jos *aurea aetas* și tînărul cezar, care a adus-o, sînt cîntate în versuri⁴, omagiu suplimentar adus împăratului poet. Un viitor de aur e profetizat de fuioarele Parcelor atît pentru Nero, cît și pentru supușii săi: *Aurea formoso descendunt saecula filo*⁵.

Însuși Phoebus asistă la pregătirea viitorului fericit⁶. Dar Parcele au depănat prea mult fir, atente doar la cîntecele lui Apollo⁷. Phoebus le cere să nu revină asupra muncii lor, ca Nero să poată depăși marginile unei vieți de muritor. El este întru totul asemănător lui Apollo, nu mai prejos în ce privește talentele artistice⁸. Nero va străluci la Roma întocmai ca un *Lucifer* sau un *Sol* pe bolta cerească⁹. Reținem zeificarea lui Nero, identificarea lui cu Apollo. Aceasta arată că pentru Seneca, monarhul era un *alter Phoebus*, o întrupare a unui zeu, întocmai ca în regatele elenistice.

Dar dacă puterea lui Nero va fi nelimitată, ea va restabili autoritatea legilor, pe care nu le disprețuiește, deși ar avea puțința s-o facă. În altă parte Seneca afirmă că cetățenii sînt acum slobozi să-și exprime gîndurile¹⁰. Găsim astfel numeroase elemente ale unei teorii a noului regim, teorie limpezită, precizată ulterior și expusă în *De clementia*, unde o vom cerceta mai atent.

Satirizînd purtările lui Claudiu, Seneca evidențiază unele opinii referitoare la aspecte foarte concrete ale problemelor politice ale timpului. Este astfel riguros criticată bunăvoința vădită de Claudiu pentru provinciali, tendința acestuia de a

¹ Este desigur posterior morții lui Narcissus, citat ca decedat (*Apok.*, 13), dar nu și-ar mai fi avut sens multă vreme după încetarea din viață a lui Claudiu. De altfel Seneca ne vorbește de marea bucurie a populației, de toate reacțiile ei, bine fixate în amintirea oamenilor. Dacă aceasta presupune un anumit interval de timp, este probabil că el n-a fost prea lung, căci altfel Seneca n-ar fi putut invoca amintirea încă foarte clară a cercetătorilor: *Quae in terris postea sint acta, superuacuum est referre. Scitis enim optime, nec periculum est ne excidant quae memoriae gaudium publicum impressit*. (*Apok.*, 5). Absența elogiului Agripinei probează că opusculul este scris ceva mai tîrziu decît egloga întii a lui Calpurnius Siculus. Diferența a fost, probabil, de cîteva luni, căci dizgrația Agripinei a început foarte devreme, cum vom arăta mai jos.

² *Apokolokyntosis* a circulat mai ales în mediul aristocrației, în *circulis et in conuiuiis*, dar nu era destinat cu exclusivitate acestui mediu, cum sugerează Rostagni, *op. cit.*, p. 375.

³ În text: *initio saeculi felicissimi*.

⁴ *Apok.*, 4.

⁵ *Apok.*, 4. vs. 9.

⁶ *Phoebus adest cautique iuuat gaudetque futuris* (vs. 15).

⁷ *Apok.*, 4, vs. 18—20.

⁸ *Apok.*, 4, vs. 20—24.

⁹ *Apok.*, vs. 24—32.

¹⁰ *Apok.*, 1.

acorda cu o anumită generozitate cetățenia romană: *Constituerau enim*, ne spune referitor la Claudiu, *omnes Graecos, Gallos, Hispanos togatos uidere*¹. În altă parte critică aspru accesul fruntașilor gali, la magistraturile romane, mult blamat cîndva de tradiționaliștii din senat². Claudiu, ne spune Seneca rîzînd, era de fapt un gal din Lugudunum³. Acest blam, tipic aristocratic, implică însă preconizarea parcimoniei în acordarea cetățeniei romane, considerarea acestei cetățenii ca un privilegiu prețios. O asemenea atitudine poate să ne surprindă, dacă o confruntăm cu originea provincială a lui Seneca, ca și cu ideile lui despre univers ca patrie a filozofului și despre egalitatea originară a oamenilor. Putem găsi, însă, explicația: aristocrația romană nutrea dorința de a păstra pentru o minoritate închisă a imperiului privilegiile cetățeniei și disprețuia pe locuitorii încă neromanizați. Seneca va afirma ulterior: *patria mea totus hic mundus est*⁴, dar prin *mundus* va înțelege imperiul universal al Romei, în care orice cetățean se putea deplasa în voie și putea fi la el acasă în orice regiune. Cît privește proclamarea egalității oamenilor față de mîngîtierile filozofiei, ea nu preconizează desființarea privilegiilor sociale, ci tocmai menținerea lor.

Vom găsi și aluzii ironice la omnipotența libertilor la curtea cezarului decedat. Se reia astfel un punct al programului anunțat de Nero la începutul domniei, *recte* reducerea influenței politice a acestei categorii sociale, care alcătuisese un reazem al politicii lui Claudiu⁵. Atacă direct pe *causidici*, *uenale genus*, care înfloriseră sub Claudiu. Include desigur aci și pe delatori, alt reazem al politicii bătrînului cezar. Chiar din primele zile ale noii domnii se limitaseră onorariile avocaților și recompensele delatorilor⁶. E condamnată de asemenea procedura juridică *intra cubiculum principis* și încălcarea legalității⁷. Știm de la Suetoniu cît de scrupulos conducea tînărul Nero anchetele judiciare⁸. E satirizată și politica externă a lui Claudiu⁹.

Cum am mai afirmat, *Ludus de morte diui Claudii* exprima aspirațiile întregii aristocrații senatoriale și certitudinea celor mai mulți senatori că aceste aspirații reprezintă acum linia politică oficială. Opusculul a fost însoțit și urmat de numeroase cuvîntări citite de Nero în senat, unde se reafirma politica de bunăvoință și de colaborare cu aristocrația senatorială și *clementia* era proclamată prima virtute a regimului¹⁰. Condamnarea execuțiilor aristocraților, năzuința spre un climat politic tolerant, păstrarea privilegiilor senatorilor și romanilor de veche obîrșie, biciuirea

¹ Apok., 3. E vorba în mod cert de cetățenie (*paucos, qui supersunt, ciuitate donaret*).

² Tacit, *Ann.*, 11, 23—25.

³ Apok., 6: *Luguduni natus est*.

⁴ Seneca, *Epistulae*, 28.

⁵ Apok., 6, 13.

⁶ Tot poporul roman se bucura, numai *causidici* deplîng sincer moartea lui Claudiu: *Agatho et pauci causidici plorabant, sed plane ex animo . . . ex his unus (un juriconsult) cum uidisset capita confrentes et fortunas suus deplorantes accedit et ait „dicebam uobis: non semper Saturnalia erunt“* (Apok., 11). A se vedea și versurile:

*caedite maestis pectore palmis
o causidici, uenale genus* (Apok., 12, vs. 27—28).

⁷ Apok., 10.

⁸ Suetoniu, *Nero*, 15.

⁹ Apok., 12.

¹⁰ Tacit, *Ann.*, 13, 11 . . . *clementiam suam obstringens crebris orationibus, quas Seneca, testificando quam honesta praeciperet uel iactandi ingenii uoce principis uulgabat*.

delatorilor, libertilor, avocaților, limitarea birocrației, corespondeau și intereselor întregii aristocrații. Desigur putem înregistra și unele elemente care reflectă, în primul rând, dezideratele unei părți din aristocrație. Ne gândim la preconizarea unei politici externe energice. Știm că vechea aristocrație nu vedea cu ochi buni o asemenea politică: cum va putea un tânăr cezar fără experiență să conducă un război atât de greu ca cel împotriva parților? În schimb noii senatori și cavalerii bogați, dornici de a-și spori averea aprobau războiul oriental, bizuindu-se pe experiența lui Seneca și Burrus, reprezentanții lor¹. Lăsând de o parte acestea, *Apokolokyntosis* traduce eforturile conducătorilor de a-și apropia întreaga aristocrație. Într-adevăr elita guvernantă nu dorea de loc relații încordate cu aristocrația, așa cum am arătat deja. Mai mult decât atât, în momentele difuzării satirei menipea a lui Seneca, ea avea nevoie deosebită de conciliere cu toți aristocrații și de sprijinul lor. Într-adevăr, considerăm că, satirizând politica lui Claudiu, Seneca nu urmărea numai condamnarea trecutului și apologia prin contrast a prezentului, ci și combaterea încercărilor de resuscitare a acestui trecut, efectuate de Agripina² și libertul Pallas. Nu credem acceptabilă ipoteza susținută încă în zilele noastre de Jal că scopul lui *Apokolokyntosis* ar fi fost de a justifica pretinsa ucidere a lui Claudiu de către Agripina³. Reamintim că opusculul nu cuprindea nici o aluzie măgulitoare la adresa Agripinei, cum am înținit în egloga întâi a lui Calpurnius Siculus. De aceea am și considerat-o posterioară bucolicei. De aluzii batjocoritoare directe la adresa împărătesei-mamă nu putea fi vorba, dat fiind situația ei înaltă. Dar chiar satirizarea lui Claudiu, la memoria căruia Agripina ținea atât de mult, semnifică începutul unei lupte ideologice împotriva împărătesei.

Secondată de puternicul libert Pallas, Agripina dorea să continue politica lui Claudiu. Ea cade însă repede în dizgrație, deși la început autoritatea sa fusese considerabilă⁴. Din această perioadă datează și *Apokolokyntosis*, ca, probabil, și niște *Commentarii*, redactate chiar de împărăteasă. Tacit pomeneste de această operă ca de o istorie a Agripinei și a familiei ei⁵. Bardon opinează că aceste memorii voiau să justifice pretențiile Agripinei și ale fiului ei la puterea supremă și că ele provin din prima perioadă a domniei lui Nero, când împărăteasa era atotputernică⁶. Socotim că această mărturie literară, din păcate pierdută, a putut fi alcătuită în prima fază a dizgrației Agripinei. Nu vrem să ne pierdem în speculații sterile asupra conținutului unei opere pierdute, dar bănuim că memoriile militau pentru vederile politice ale autoarei, pentru politica lui Claudiu, reluată de Agripina și că deci atacau indirect pozițiile aristocrației senatoriale, pe care se situează Seneca. Opinăm pentru considerarea polemicii travestite dintre *Apokolokyntosis* și *Commentarii* ca reflexul literar al luptei politice ercincene încinsă între binomul Seneca-Burrus

¹ Tacit, *Ann.*, 13, 6, prezintă controversa mai sus citată. El arată că opinia publică — pentru el aristocrația — era divizată în privința șanselor războiului cu parții și înfățișează pozițiile opuse, aproape în termenii utilizați de noi mai sus.

² Guță, *op. cit.*, p. 72.

³ P. Jal, *Images d'Auguste chez Sénèque*, REL. 35 (1957), p. 253.

⁴ Suetoniu relatează că inițial Nero îi încredințase puteri uriașe: *Matri summam omnium rerum priuatarum publicarumque permisit* (Suetoniu, Nero, 9, vezi și Tacit, *Ann.*, 13,1 sau Dio Cassius, 61, 3).

⁵ Tacit, *Ann.*, 4, 53, referindu-se la un anumit episod din zbuciumata istorie a familiei lui Germanicus serie: *Id ego, a scriptoribus annalium non traditum, reperi in commentariis Agrippinae filiae, quae, Neronis, principis mater, uilam suam et casus suorum posteris tradidit.*

⁶ Bardon, *op. cit.*, p. 172.

și cel Agripina-Pallas¹. Adevărata opoziție față de politica binomului Seneca-Burrus provine în anii 55—56 din partea susținătorilor cuplului Agripina-Pallas. Într-adevăr în jurul Agripinei se strâng unele forțe sociale care-i susținuseră soțul². Trebuie să menționăm în primul rând numeroasa și influenta categorie socială a libertilor³, cum am văzut deja, stînjinită de noul regim, delatorii lui Claudiu și, probabil, părți din numeroasa funcționărie a imperiului, care se temeau să nu se producă o slăbire a sistemului birocratic, promovat de Claudiu. Înfrîurit de concepțiile politice ale dascălilor săi și de oamenii lor din preajma sa (Acte, Senecio etc.)⁴ și poate înțelegînd că ambiția mamei i-ar putea stingheri mai serios autoritatea, Nero sprijină pe Seneca și Burrus. În mod oficial îndepărtarea Agripinei de la cîrma statului datează din 55, dar în realitate ea n-a împărțit conducerea supremă cu cei doi sfetnici decît cîteva săptămîni⁵. Victoria n-a fost facilă: se pare că la un moment dat balanța a înclinat de partea împărătesei și că Nero a ajuns în pragul abdicării⁶. Susținut de forțe mai puternice—aristocrația senatorială și cavalerii bogați, pretorienii, aristocrația municipală, parte din sărăcimea liberă—Nero trece la măsuri energice în contra Agripinei și a lui Pallas⁷. Printre peripețiile, adesea singeroase, ale acestei încheștări trebuie consemnată și uciderea lui Britannicus, devenit instrument al ambițiilor împărătesei⁸. Episodul probează că, dacă urma în general linia politică a sfetnicilor săi, Nero înțelegea să păstreze o anumită inițiativă, să nu se transforme într-o unealtă pasivă în mîinile lor. E greu de crezut că Seneca și Burrus au pregătît asasinatul și e posibil nici să nu fi aflat de el. Prea contrazicea preceptele lor. Chiar cele mai potrivnice surse îi consideră străini de această faptă. Dacă unii vorbeau de minia zeilor, cea mai mare parte din opinia publică nu deza-proba această faptă, scrie Tacit⁹. Cum spune cercetătorul italian Lana, în orice caz Nero a știut că poate conta pe aprobarea *post-factum* a crimei de către partizanii noului regim¹⁰. Poziția lor se consolida, deoarece Agripina era slăbită¹¹. Tabăra politică a Agripinei începe să se destrame, forțele care o susținuseră o părăsesc, înțelegînd că a pierdut lupta¹².

Nu vom relata aci detaliile conflictului între mamă și fiul care ajunge să pericliteze chiar viața Agripinei¹³, însă vom remarca încercările ei, rămasă cu puțini

¹ Tacit, *Ann.*, 13, 2. Dio, 61, 3. Termenul de binom aparține lui Pareti.

² Lucrul acesta este afirmat și de Pareti: *Tra i due binomi, Seneca-Burro ed Agrippina-Pallanto, ognuno dei quali rappresentava interessi diversi ed aveva una propria base di sostenitori, incominciò allora un duello, con riflessi cruenti* (op. cit., p. 841).

³ A se vedea date asupra importanței libertilor, la Roma și în provincii, la Rostovzev, op. cit., p. 120—122.

⁴ Tacit, *Ann.*, 13, 12, 14, 2; Dio, 61, 7.

⁵ Philippe Fabia, *La mère de Néron*, în *Revue de philologie*, 35 (1911), p. 162. Această constatare apare la unii autori antici în subtext, dacă nu și în aserțiuni clare (Tacit, *Ann.*, 13, 5; Dio, 61, 3).

⁶ Suetoniu, *Nero*, 34. Nu credem că a fost o simplă ipocrizie a lui Nero.

⁷ Tacit, *Ann.*, 13, 13 și urm.; Dio, 61, 7—8, Suetoniu, *Nero*, 34.

⁸ Tacit, *Ann.*, 13, 15—17; Dio 61, 7; Suetoniu, *Nero*, 33.

⁹ Tacit, *Ann.*, 13, 17. *In campo tamen Martis sepultus est, adeo turbidis imbribus ut uulguis iram deum portendit crediderit aduersus facinus, cui plerique etiam hominum ignoscebant, antiquas fratrum discordias et insociabile regnum aestimantes.*

¹⁰ Lana, op. cit., p. 212; Grimal, op. cit., p. 26.

¹¹ A se vedea și informațiile lui Tacit (*Ann.*, 13, 18), referitoare la recompensele acordate de împărat prietenilor.

¹² Tacit, *Ann.*, 13, 19.

¹³ Tacit, *Ann.*, 13, 20—21.

susținători, de a se apropia de unii aristocrați, în special *nobiles*, oricum prost impresionati deuciderea lui Britannicus. Opinăm că mai ales astfel se pot explica acuzațiile aduse împărătesei de a fi conspirat împreună cu Rubellius Plautus ¹ și lui Pallas de a fi complotat împreună cu Burrus în favoarea lui Cornelius Sulla ². Asemenea învinuiri sînt de regulă simptomatice. Ele se produc cînd se ivește o neînțelegere între împărat și o parte din aristocrație. Delatorii, dotați parcă cu un simț special de a înregistra cele mai mici încordări de acest fel, știau că unii *nobiles* dezaprobau uciderea lui Britannicus în numele principiilor stoicismului și că Agripina face anumite încercări de a se apropia de ei. Nu putea fi vorba de conspirații veritabile, dar asemenea acuzații trebuiau să aibă puncte de plecare. Seneca și Burrus nu doreau însă ca această tensiune (regim — parte dintre *nobiles*) să se accentueze și nici ca Agripina să moară. În cele din urmă ei au împiedicat ca încordarea din a doua parte a anului 55 să degenereze într-o criză politică în relațiile putere imperială-senat, așa cum va fi cea din 57—58 sau cele din deceniul al șaptea ³. Pentru moment chiar conflictul cu Agripina este înlăturat ⁴.

Din această vreme, cînd se instaurează un anumit echilibru între forțele politice principale, datează și *De clementia* a lui Seneca. Opinăm pentru datarea tratatului în ultimele săptămîni ale lui 55 sau în primele luni ale anului 56. Discuția asupra datei durează de multă vreme și poate va mai constitui încă obiect de investigații pline de sagacitate. Nu intenționăm s-o reluăm în detaliu, dar reamintim că textul conține o indicație precisă: *Cum hoc aetatis esset* (Diuus Augustus), *quod tu nunc es, duodevicesimum egressus annum...* ⁵. Nu ni se par convingătoare argumentele aduse în sprijinul altor lecțiuni pentru textul citat. Cei care, întocmai ca Préchac, editorul textului în colecția Budé, propun o dată mai timpurie, în realitate nu pot admite că Seneca proclamă inocența cezarului după moartea lui Britannicus ⁶. La rîndul lor partizanii unei date mai tîrzii lasă de o parte afirmațiile repetate ale textului că domnia lui Nero este încă la început, are în urmă o anumită experiență, dar nu prea lungă. Aprecieri acribia argumentării lui Herrmann, dar nu-i putem accepta poziția înfățișată și recent în publicația noastră ⁷.

Seneca proclamă clar necesitatea monarhiei, formă optimă de conducere a societății și o consideră generată de natură: *Natura enim commenta est regem* ⁸. Raportul dintre monarh și supuși e de tipul celui *animus-corporus*. Monarhul însu-

¹ Tacit, *Ann.*, 13, 19.

² Tacit, *Ann.*, 13, 23.

³ Tacit, *Ann.*, 13, 20—23.

⁴ Tacit, *Ann.*, 13, 21—22.

⁵ *De clementia*, III, 7, 1.

⁶ Cum evidențiază Lana, care propune și el data acceptată de noi, moartea lui Britannicus era oficial moarte naturală (Lana, *op. cit.*, p. 225). Printre susținătorii datării în 55—56, se poate vedea chiar și Victor Duruy, *Histoire des Romains*, Paris, 1879, vol. IV, p. 13.

⁷ Referitor la ipoteza datării în 58, amintim că Seneca afirmă că *felix et purum saeculum* este abea la început (*De clementia*, I, 1,4). Adăugăm și pasajul: *Nemo iam diuрум Augustum nec Tib. Caesaris primo tempora loquitur nec, quo te imitari uelit, exemplar extra te quaerit: principatus tuus ad gustum istum exigitur* (*De clementia*, Prooem., 1,6). De altfel în 58 înfățișarea teoriei noului regim, la acea dată în criză, ar fi fost oarecum tardivă. A se vedea însă Léon Herrmann, *Le De clementia de Sénèque et quelques faits historiques* în *Studii clasice*, 2 (1960), p. 243—246 pentru ipoteza datării în 58, iar pentru cea favorabilă lui 54, în afară de Préchac (*op. cit.*, p. CII—CXXIV) și alții încă, recentul articol al lui Jal (*op. cit.*, p. 246, 251, 255).

⁸ *De clementia*, III, 17, 2.

flește, organizează supușii, e *vinculum* sau *spiritus vitalis* sau *mens imperii*. Interesele sale trebuie să aibă întâietate, căci pieirea sa ar declanșa dezagregarea statului¹. Monarhia a fost impusă de istoria însăși a poporului roman².

Se reia apoi lozinca din *Apokolokyntosis* că s-a reîntors *aurea aetas*, aci în text *felix saeculum*³. Cetățenii vor fi demni de bunătatea împăratului, moravurile pure se vor întoarce⁴. Toată opera e presărată de elogii entuziaste ale tinărului cezar: sub ocrotirea acestuia statul va prospera pînă la culmi nebănuite⁵. Descrierea virtuților lui Nero se împletește cu recomandările de a le menține și perfecționa. Astfel se conturează limpede o teorie a monarhiei neroniene și *ipso facto* a regimului politic în care Seneca juca un rol de prim ordin⁶. De altfel filozoful afirmă limpede că stăpînirea cea binecuvîntată a lui Nero nu trebuie să se întemeieze pe impulsuri naturale fericite, ci pe o doctrină: *quid nunc natura et impetus est, fiat iudicium*⁷.

Între multe alte pasaje unde este creionat portretul principelui ideal, oglindă dar și model pentru Nero, în primul rînd selecționăm următorul « loc »: *Hoc adfectare, hoc imitari decet, Maximum ita haberi, ut Optimus simul habere*⁸. Este aci dezvăluită chintesența idealului de principe, promovat de filozof, un suveran concomitent Maximus și Optimus. Primul termen ilustrează caracterul și limitele puterii imperiale, celălalt modul în care trebuie exercitată. Primul reliefează atotputernicia sacră, solară a cezarului, al doilea reflectă conținutul filozofic, spiritul umanitar al acestei omnipotențe. Cu alte cuvinte, împăratul va avea autoritatea unui δεσπότης, dar se va comporta ca un σοφός înclinat.

Împăratul va avea autoritatea unui δεσπότης, întrucît el decide asupra vieții și morții supușilor, după cum crede de cuviință, controlează destinul tuturor, colectivități și indivizi, hotărâște asupra libertății sau nimicirii orașelor⁹. În entuziasmul său Seneca acordă lui Nero epitete, pe care Préchac le-a apropiat de cele atribuite odinioară Lagizilor: *innocentia, bonitas, magnum longumque bonum*¹⁰. Toate în imperiu vor fi alcătuite după chipul cezarului, *cuncta in similitudinem tuam formabuntur*¹¹. Un cezar înzestrat cu o autoritate atît de copleșitoare poate să se întrebe pe bună dreptate: *Egone ex omnibus mortalibus placui electusque sum, qui in terris deorum vice fungerer*¹². E o întrebare retorică: într-adevăr și în alte

¹ A se vedea *De clementia*, III, 1, 4—5 sau III, 2, 1.

² *De clementia*, III, 2, 3— *Olim enim ita se induit rei publicae Caesar, ut seduci alterum non posset sine utrumque pernicie; nam et illi viribus opus est et huic capite.*

³ *De clementia*, I, 1, 4.

⁴ *De clementia*, II, 2, 1.

⁵ *De clementia*, Proem., 1, 59, III, 9, 1—2 și alte locuri încă.

⁶ Opiniile cercetătorilor occidentali sînt destul de confuze. Astfel Italo Lana, după ce îl declară pe Seneca *il teorico del regime* (p. 217), adaugă: *invano si cercherebbe per mezzo delle affermazioni sparse nell'opera di Seneca di ricostruire un sistema coerente* (p. 218). Credem că cel puțin în această perioadă Seneca era adeptul unei teorii mai mult sau mai puțin coerente, chiar dacă ulterior o va abandona pentru opinii mai puțin clare.

⁷ *De clementia*, II, 2, 2.

⁸ *De clementia*, III, 17, 9.

⁹ *De clementia*, Proem., 1, 2.

¹⁰ Préchac (p. 4, nota 1— text editat în Ed. Budé) compară cu formule uzitate la curtea din Alexandria. Regretatul Charles Favez sublinia că Seneca nu se temea de loc de termenul *de rex*, odios vechilor romani (Ch. Favez, *Le roi et le tyran chez Sénèque* în Latomus, XLIV (1960), p. 346).

¹¹ *De clementia*, I, 2, 4.

¹² *De clementia*, Proem., 1, 2.

pasaje Seneca afirmă că monarhul e locuitor al zeilor, dacă nu zeu¹. Venind în întâmpinarea aspirațiilor lui Nero, îl compară cu Helios, cu Apollo: cezarul este în plină lumină, sub ochii tuturor, răsare ca un astru sub privirile supușilor săi². Practic vorbind, diferențele între un asemenea principe și supuși, spune Seneca, sînt mai mari decît deosebirile între clasele sociale, chiar între oameni liberi și sclavi³.

Însă un asemenea stăpînitor atotputernic trebuie să exercite puterile sale uriașe numai spre binele supușilor. Coroana e un sclavaj, adevăratul *princeps* este prizonierul îndatoririlor sale⁴. El trebuie să știe că: *non rem publicam suam esse, sed se rei publicae*⁵, cu alte cuvinte că puterile sale sînt nemărginite nu pentru a împila, ci pentru a sluji statul. Deși elaborează legile, cezarul se supune lor de bună voie⁶. El trebuie să se poarte cu supușii ca un părinte⁷. Împăratul este și trebuie să fie *Optimus*, pentru că îl animă dragostea și respectul pentru om⁸. Umanitarismul este cea de-a doua pirghie a statului preconizat de Seneca. S-a văzut deja că despotismul este prima pirghie. Instrumentul principal al acestui umanitarism este o virtute atribuită regimului din primele lui săptămîni (a se revedea Calpurnius Siculus): *clementia*. Iată o definiție: *clementia est temperantia animi in potestate ulciscendi uel lenitas superioris aduersus inferiorem in constituendis poenis*⁹. Despre această virtute, pe care o practică și va trebui s-o practice Nero, Seneca vorbește în tot tratatul. Ajunge dacă vom releva că ea reprezintă pentru el o virtute regală, *ornamentum imperiorum*, că asigură monarhului popularitatea¹⁰, și că o opune așa-numitei *crudelitas*, viciul fundamental al tiranilor¹¹. Seneca reia deci opoziția între *τύραννος* și *βασιλεύς*, temă mult dezbătută în mediile stoice și cinice contemporane¹². Tiranului, deosebit de colorat portretizat de filozof¹³, îi place să pedepsească, să ucidă, pe cînd regele reprimă numai obligat de interesul statului; în ceea ce privește autoritatea nu există distincții, căci au aceleași puteri nelimitate¹⁴. Sînt cu alte cuvinte despoți și unul și celălalt¹⁵. Acel suveran *Optimus* se va lăsa consiliat de filozofi stoici¹⁶ și va fi, se înțelege, el însuși un *sapiens*, căci va ști să opună loviturilor soartei *ἀπάθεια* Porticului¹⁷. Fără îndoială că Nero este un *σοφός*. Moartea lui Britannicus e considerată moarte naturală, căci Nero n-a vărsat vreodată sînge cetățenesc¹⁸. La rigoare ar putea sluji pentru explicarea asasinatului și

¹ De *clementia*, III, 3,7; III, 6,3.

² De *clementia*, III, 6,4: *Tibi non magis quam soli latere contingit. Multa circa te lux est, omnium in istam conuersi oculi sunt; prodire te putes, oreris!*

³ Vezi și Lana, *op. cit.*, p. 219.

⁴ De *clementia*, III, 6, 1—5.

⁵ De *clementia*, III, 17,8.

⁶ De *clementia*, Prooem., 1,4.

⁷ De *clementia*, III, 12,2.

⁸ De *clementia*, Prooem., 1,3.

⁹ De *clementia*, II, 1,1.

¹⁰ De *clementia*, III, 17,6; 22,2.

¹¹ De *clementia*, II, 2, 1—3.

¹² Rostovzev, *op. cit.*, p. 133, 139.

¹³ De *clementia*, III, 23, 1—5; 24, 1—4; și Favez, *op. cit.*, p. 349.

¹⁴ De *clementia*, III, 9,4; de aceea se recomandă regelui blîndețea (III, 5,2).

¹⁵ De *clementia*, III, 10,1; *Tyrannus autem a rege factis distat, non nomine*. Favez (*op. cit.*, p. 349), subliniază că în acest caz terminologia nu prezintă importanță pentru filozof.

¹⁶ De *clementia*, II, 3, 2—3.

¹⁷ De *clementia*, II, 3,5.

¹⁸ De *clementia*, III, 9,2.

rațiunea de stat sau distincția stoică între *clementia* și *miser cordia*, ultima fiind condamnată ¹.

Seneca afirmă categoric că principatul lui Nero constituie o noutate, un tip de monarhie neîntîlnit încă. El nu imită nici principatul lui August sau al lui Tiberiu și nici un alt principat, spune răs picat filozoful ².

Cum am arătat mai sus, în discursul-program Nero făgăduise că va relua politica lui August ³, deși emisese rezerve în privința conduitei acestuia în prima tinerete ⁴. Seneca însuși în *Ludus de morte diui Claudii*, puse pe August să-l condamne pe Claudiu ca pe un împărat rău ⁵. În privința aceasta se poate distinge clar o evoluție: depărtarea de August măsoară clarificarea idealului de monarhie al lui Seneca ⁶.

Filozoful afirmă că, de fapt, clemența lui Nero este superioară calitativ celei a lui August ⁷ însă adevărata distincție rezidă în concepția politică diferită: pentru Seneca împăratul e un despot înțelept, iar pentru întemeietorul dinastiei era dictator militar bine travestit în magistrat înzestrat cu puteri extraordinare, dar limitate ⁸.

De aceea nu putem fi de acord cu interpretarea doctrinei expuse în *De clementia* ca o împlinire de idei republicane și monarhice, cum sugera Waltz ⁹ sau ca un compromis între libertate și autoritate ¹⁰. Nu considerăm satisfăcătoare nici formula de *rex iustus*, propusă de regretatul Concetto Marchesi ¹¹. Dacă e vorba neapărat de împlinire, de combinare, ni se pare mai potrivit să susținem că putem desluși o împlinire între ideile monarhiei autoritare, greco-orientale și aspirațiile aristocrației, de a-și conserva privilegiile, de a-și apăra pozițiile. Umanitarismul filozofic este tocmai veșmîntul acestor aspirații, dar și mijlocul ales de Seneca spre a concilia elemente ireconciliabile, așa cum erau ideile monarhiei despotice și năzuințele aristocrației. De aceea teoria lui Seneca apare oficial ca o împlinire între despotism și umanitarism filozofic. Din această pricină încă înainte de a cunoaște formula de *regime paternalistico* elaborată de Italo Lana ¹² am propus denumirea de *despotism filozofic*. Dar nu e suficient a constata și a eticheta aceste principii politice și e chiar nejust, după părerea noastră, de a le opune ideilor care au călăuzit guvernarea lui Nero în primul an, așa cum procedează cunoscutul cercetător italian ¹³. Nu este suficient nici a examina componentele principale ale acestei teorii, recur gînd la conceptele de *Maximus* și de *Optimus*. Trebuie analizate premisele acestei teorii, care-și propunea să reunească elemente contradictorii ¹⁴.

¹ *De clementia*, II, 2,4.

² *De clementia*, Prooem., 1,6 citat de noi mai sus.

³ Suetoniu, *Nero*, 10; Tacit., *Ann.*, 13,4.

⁴ Tacit., *Ann.*, 13,4.

⁵ Seneca, *Apokolokyntosis*, 10–11.

⁶ W.H. Alexander, *Foot-notes for a literary portrait of Augustus* din Transactions of the Royal Society of Canada, secția II, 1949, opinează (p. 13–34) că în *Apokolokyntosis* Seneca creionează o satiră în filigrană a lui August. Dar nu ni se pare convingătoare demonstrația acestui cercetător.

⁷ *De clementia*, III, 9, 1–3.

⁸ Augustus, *Res gestae*, passim.

⁹ Waltz, *op. cit.*, p. 247.

¹⁰ Guțu, *op. cit.*, p. 97, 161.

¹¹ Marchesi, *op. cit.*, p. 70.

¹² Lana, *op. cit.*, p. 218–223.

¹³ Lana, *op. cit.*, p. 222.

¹⁴ Referindu-se la termenii de *rex* și *tyrannus* Favez (*op. cit.*, p. 349) spunea: *Ces deux mots désignent non pas deux sortes de régimes politiques mais deux types d'hommes: le bon monarque,*

Acceptarea despotismului, considerării împăratului ca un monarh oriental și întrupare a divinității, corespundea veleităților lui Nero. Uciderea lui Britannicus dovedise tuturor, inclusiv consilierilor, că tânărul împărat știa să-și impună punctul de vedere. Pe de altă parte, e probabil că Nero manifesta încă din acea vreme dorința de a guverna ca un monarh elenistic, adoptînd linia unui Marcus Antonius sau a unui Caligula. Seneca înțelegea să accepte măcar în parte aceste tendințe. De aci negarea, abandonarea modelului augusteic, îmbrățișat în discursul-program, deși, o repetăm, nu fără rezerve și acolo. De aci și promovarea despotismului, într-o formă mai clară, mai accentuată decît în *Apokolokyntosis*¹. Desigur, repetăm, nu e vorba de o cotitură în această privință, de ceva nou, ci doar de potențarea acestui element sub presiunea exigențelor lui Nero. În același timp o monarhie puternică nu vătămă ei, dimpotrivă, putea favoriza interesele aristocrației senatoriale, căreia aparținea filozoful, dacă n-ar fi atacat interesele ei fundamentale, n-ar fi recurs la spolieri, la represiuni, la o birocratie tiranică și dacă ar fi folosit ca principal personal de guvernămînt nu libertății lui Claudiu, ci senatori și cavaleri opulenți². De aci recomandarea respectării legilor de către împărat, politicii tolerante, limitării voluntare a ceea ce *de iure* este ilimitat. Reprobarea cruzimii de substituit prin elementă corespunde concepțiilor stoice, dar în acest caz concepțiile stoice servesc interesele aristocrației. Este, o spunem iarăși, o încercare de a concilia lucruri în realitate ireconciliabile. Dar pe de o parte Seneca nu s-a temut niciodată de contradicții (ele abundă în opera lui), pe de alta el nădăjduia că filozofia devenită fundament al puterii politice va izbuti să realizeze compromisul (compromis nu între libertate și autoritate, ci între tratament conciliant, respectarea unor interese ale senatului și monarhia despotică).

Anul care se scursese de la înscăunarea lui Nero contribuise la limpezirea conținutului acestei teorii, la precizarea unor principii inițial mai puțin clare, la potențarea unor componente, la cristalizarea elementelor de bază. Este aci nu numai rodul unei experiențe singulare, experiența unui filozof, ajuns printr-un concurs de împrejurări, sfetnic al cezarului, ci mai ales efectul discuțiilor îndelungate purtate de Seneca cu prietenii săi, cu cei din cercul său, ajunși, cum am mai remarcat, aproape toți în posturi de comandă. Promovarea echilibrului, armoniei cu orice preț între forțele principale ale statului sclavagist, împărat și diferitele straturi ale aristocrației, reflecta tocmai interesele majorității aristocrației, ai cărei exponenți erau ei. Editată într-o perioadă în care acest echilibru delicat părea realizabil, *De clementia* conținea avertismente implicite. Militînd pe plan teoretic pentru un despotism apropiat de cel promovat de un Caligula — desigur fără a accepta în aceeași măsură forme și idei ale Orientului elenistic — semnifica și avertisment pentru acei *nobiles* care regretau republica și care se apucaseră s-o compătimizească pe Agripina, să se ralieze fără reticențe noului regim. Dat fiind însă că *nobilitas* nu repre-

le *mauvais monarque*. Și noi am fost de acord că între cele două tipuri de monarh diferența privește aproape numai conduita. Dar în spatele distincției etice trebuie identificate mobilele social-politice. *Res* e bun pentru că menajează aristocrația, *tyrannus* e rău pentru că nu o cruță. De asemenea distincția *rex-tyrannus* constituie doar o parte integrantă a unei teorii asupra celui mai bun regim politic. În această privință ne situăm pe o poziție diametral opusă celei preconizate de învățatul belgian.

¹ Reamintim că și acolo Nero era identificat cu *Sol*.

² Am văzut că Seneca recomandă împăratului să se înconjoare de consilieri stoici, înțelegem de stoicii din preajma sa, adică de senatori și cavaleri înstăriți.

zenta primejdia primordială, și că alcătuia și ea o parte din aristocrația senatorială, în practică atacurile ținteau cruzimea tiranilor. Condamnînd *crudelitas* și evidențiînd lipsa de popularitate a tiranilor, el avertizează pe partizanii politiciii lui Claudiu să renunțe la speranța în renașterea sistemului birocratic și represiv promovat de acesta. Mai clară în acest sens ne apare recomandarea că monarhul ideal trebuie să se lase sfătuit de înțelepți stoiici. Ea semnifică avertisment pentru vechiul personal al lui Claudiu de a renunța la posturile cheie, însușite de aristocrați, în special de cei atașați lui Burrus și Seneca.

Am arătat deja, că această teorie nu reprezenta o speculație gratuită. Ea oglindea o anumită situație politică și preconiza o linie de conduită congruentă și pentru viitor. Cum am spus deja, Nero se ținuse de cuvînt în prima perioadă a domniei; sistemul birocratic este slăbit și autoritatea senatului, a magistraților și promagistraților redobîndește oarecare pondere în Italia și în provinciile senatoriale¹. Concomitent, împăratul afișează în repetate rînduri modestie², dar acordă și avantaje concrete. Sînt ajutorăți unii aristocrați ruinați, în special *nobiles*³. Ei primesc sume fixe, adevărate pensii⁴. Dar în alte privințe autoritatea imperială se întărește: sînt perfecționate anchetele judiciare, întreprinse de împărat⁵, și se intensifică activitatea așa-numitului *consilium principis*⁶, după cum știm, produs specific al statului monarhic. Fermă și precisă este linia de combatere a forțelor care-l susținuseră pe Claudiu: sînt reduse și limitate onorariile avocaților⁷ și recompensele acordate delatorilor⁸. Nu mai sînt admise în senat vlăstare de liberti⁹.

Anul 56, anul difuzării tratatului *Despre clemență*, este într-adevăr un an de guvernare echilibrată, așa cum dorea Seneca. În cadrul politicii de conciliere cu toată aristocrația, însuși Paetus Thrasea primește demnitatea de consul sufect¹⁰. Deși stoic, Thrasea nu gravitase în jurul lui Seneca, față de care vădise totdeauna reticente¹¹ și nu apăruse de loc în viața politică de primă importanță a anilor 54 și 55. De altfel aparținea aristocrației conservatoare și tutela el însuși un cerc stoic, care milita pentru interesele și opiniile așa-numitei *nobilitas*¹². De asemenea sînt reduse puterile tribunatului plebei, de secole odios optimaților. Chiar faimosul *ius intercessionis* este lezat¹³. De altfel ce vană satisfacție pentru *nobiles*! Însă cum am reliefat deja, acest echilibru includea tendințe contradictorii: paralel cu

¹ Reapar emisiuni monetare ale senatului, cum atestă prezența siglei *Ex. S.C.* (Pareti, *op. cit.*, p. 842).

² *Exempli gratia* cităm refuzul titlului de *pater patriae* (Suetoniu, Nero, 8). Se pot menționa însă și altele (vezi mai ales Tacit, *Ann.*, 13, 10–11).

³ Toți împărații acordau astfel de ajutoare. Se poate totuși stabili o legătură cu pasajul din *De beneficiis*, mai sus citat. Am văzut că Seneca aprobă și recomandă asemenea ajutoare, fără a accepta toate pretențiile nobililor de viță.

⁴ Suetoniu, Nero, 10.

⁵ Suetoniu, Nero, 15.

⁶ Maranca, *op. cit.*, p. 286.

⁷ Tacit, *Ann.*, 13,5. A se apropia de cele spuse de Seneca în *Apok.* despre *causidici*.

⁸ Suetoniu, Nero, 10.

⁹ Suetoniu, Nero, 15.

¹⁰ Lana, *op. cit.*, p. 241. Adaugă în continuare: *L'austero P. Clodio Thrasea Pelo si schiero dalla parte di Seneca: spero anch'egli che stesse per realizzarsi, finalmente, il regno dei filosofi sulla terra?*

¹¹ A se vedea și Lana, *op. cit.*, p. 242.

¹² Despre această problemă va veni vorba într-o contribuție viitoare.

¹³ Tacit, *Ann.*, 13, 28.

linia concesiilor față de tradițiile senatului se manifestă și direcția consolidării puterii imperiale. Concomitent se impietează asupra sferei prerogativelor tradiționale ale senatului. Sînt reduse și atribuțiile edililor și questorilor, iar *aerarium Saturni* e sustras controlului unor demnitari tradiționali (questorii) și pus sub autoritatea unor *praefecti*, proveniți tot dintre senatori, dar numiți exclusiv de cezar¹. Pe linia înveșmîntării regimului neronian cu straiile filozofiei stoice, consemnăm adoptarea unor măsuri destinate promovării unei anumite sobrietăți în felul de trai al contemporanilor: se limitează cheltuielile la ospete și aprovizionarea localurilor publice cu trufandale și sînt alungați histrionii din Italia².

Acest echilibru era foarte precar. Dezbaterea situației libertăților va fi pe punctul să-l compromită și va anunța criza din anii 57—58. Undeva se formau în taină nori negri. Dar toate aceste probleme depășesc cadrul fixat articolului de față.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛАТИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЭПОХИ НЕРОНА

РЕЗЮМЕ

Работа рассматривает лишь литературные материалы первых двух лет царствования Нерона (54—56 гг. н.э.). Автор указывает на то, что литературные произведения того времени отражают позиции, интересы и стремления римской аристократии (сената и богатых всадников). Процесс формирования политических идей был весьма сложным. Важную роль в уточнении идеологии разных писателей сыграли их собрания, литературные кружки той эпохи.

Важнейшие политические, эпические и культурные вопросы обсуждались «in conuiuiis et in circulis» (Тацит, Анн. 3, 54). Некоторые культурные деятели того времени не принадлежали к аристократии, но они занимали те же позиции.

Автор анализирует идеологические вопросы первой буколки Кальпурния Сикула и доказывает, что поэт, хотя и не принадлежит к аристократии, выражал стремления посещаемого им кружка Пизона. Кальпурний Сикул приветствует правление Нерона и надеется, что оно обеспечит аристократии защиту и укрепление ее привилегий. *Апоколонтосис* Сенеки выражает также точку зрения аристократии в целом. Этот опускул отражает в литературной плоскости упорную борьбу, начатую Сенекой и Бурром против Агриппины и Палласа, которые стремились восстановить политику Клавдия. Другим литературным отражением этой борьбы являлись мемуары Агриппины.

Точка зрения аристократии кристаллизовалась в *De clementia* Сенеки, датируемой автором статьи 55 или 56 годами. Сенека пытался здесь выдвинуть теорию философского деспотизма, который примирил бы две противоположные тенденции: тенденцию Нерона к деспотической монархии греко-

¹ Tacit, *Ann.*, 13, 28—29.

² Suetoniu, *Nero*, 16; Tacit, *Ann.*, 13, 25.

восточного типа и тенденцию аристократии к соблюдению и укреплению привилегий сената. Стоическая философия являлась по мнению Сенеки главным способом для примирения этих противоположных тенденций.

ASPECTS IDÉOLOGIQUES DANS LA LITTÉRATURE LATINE À L'ÉPOQUE DE NÉRON

RÉSUMÉ

L'article s'occupe seulement des témoignages datant des deux premières années du règne de Néron (54—56 de notre ère). L'auteur montre que les œuvres littéraires de cette période reflètent les positions, les intérêts et les aspirations de l'aristocratie romaine (le sénat et les chevaliers opulents). Le processus de l'élaboration des idées politiques a été bien complexe.

Les réunions des cercles littéraires du temps ont largement contribué à préciser l'idéologie des différents écrivains. On débattait des problèmes politiques, éthiques et culturels de premier ordre *in conviviis et in circulis* (Tacite, *Ann.*, 3,54). Certains hommes de culture du temps n'appartenaient pas à l'aristocratie, mais ne s'en situaient pas moins sur ses positions.

L'auteur analyse les aspects idéologiques de la première bucolique de Calpurnius Siculus; on montre la manière dont ce poète, qui n'appartenait pas à l'aristocratie, exprimait quand même les aspirations du cercle de Pison, qu'il fréquentait. C'est qu'il salue le règne de Néron tout en espérant que celui-ci pourra défendre et renforcer les privilèges de l'aristocratie. De même l'Apocoloquintose de Sénèque exprime le point de vue de toute l'aristocratie. Sur le plan littéraire cet opuscule est l'expression de la lutte acerbe engagée par Sénèque et Burrus contre Agrippine et Pallas, qui désiraient imposer la politique de Claude. Les mémoires d'Agrippine ont été un produit littéraire de la même lutte.

Le point de vue de l'aristocratie a reçu ses véritables contours dans *De la clémence* de Sénèque, que nous datons en 55 ou bien en 56. Sénèque y essaye de promouvoir la théorie d'un despotisme philosophique capable de concilier des tendances contradictoires au fond: celle de Néron, qui aspirait à une monarchie despotique de type gréco-oriental et celle de l'aristocratie désirant que les privilèges du sénat fussent observés et renforcés. Sénèque considérait la philosophie stoïcienne comme le meilleur moyen pour concilier ces tendances opposées.